

इतिहास

भारत हा अतीप्राचीन देश असून प्राचीन काळापासून स्थानिक स्वराज्य संस्था अस्तित्वात होत्या व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कारभारातील खेडे हा प्रमुख घटक होता. ग्रामस्तरावर ग्रामपंचायती प्रमाणे न्यायपंचायत अस्तित्वात होत्या भारताच्या आधुनिक इतिहासात लॉर्ड रिपनने स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या स्थापनेबाबत केलेले प्रयत्न व त्याने संमत केलेला इ.स. १८८२ चा स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा कायदा लक्षात घेता लॉर्ड रिपन यास यथार्थतेने 'स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा जनक' असे म्हटल्या जाते. ब्रिटीश राजवटीच्या कालखंडात ब्रिटीश साम्राज्याचे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवून विकसीत झालेली प्रणाली काही प्रमाणात स्वातंत्र्योत्तर काळात तशीच राहली. स्वातंत्र्योत्तर काळात या परिस्थितीची गंभीर दखल घेवून १० च्या दशकात ७३ वी ७४ वी घटना केल्या गेली त्यामुळे शासन व प्रशासन या दोन्हीच्या विकेंद्रीकरणातून थेट राष्ट्रकारणात सामील करून घेण्याचा त्यामागे उद्देश होता. ग्रामसभेला त्या माध्यमातून विस्तृत अधिकार देवून ग्राम स्वराज्य स्थापीत होण्यात हातभार लावण्याचा मानस होता.

भारताला स्वातंत्र मिळाल्यानंतर भारत देश प्रजासत्ताक राज्य म्हणून अस्तित्वात आले. स्वातंत्र्योत्तर काळात पंचायतराज व्यवस्थेचे स्वरूप व कल्पना निश्चित करण्यासाठी केंद्र शासनाने बलवंतराय मेहता समितीच्या अहवालाच्या आधारे देशामध्ये त्रिस्तरीय पंचायत राज व्यवस्था अस्तित्वात आणण्यासाठी पावले टाकली, महाराष्ट्राने मेहता समितीच्या अहवालाचा सखोल अभ्यास करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्याचे तत्कालीन महसूल मंत्री कै. वसंतराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन करण्यात आली. या समितीने १९६१ मध्ये आपला अहवाल सादर केला. या समितीच्या शिफारसीनुसार महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम १९६१ संमत करण्यात आला व दिनांक १ मे १९६२ पासून पंचायतराज व त्या अंतर्गत त्रिस्तरीय स्थानिक स्वराज्य संस्थांची पध्दती स्विकारण्यात आली. स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे ग्राम पातळीवर ग्रामपंचायत, तालुका पातळीवर पंचायत समिती, जिल्हा पातळीवर जिल्हा परिषद, अशी त्रिस्तरीय प्रणाली अस्तित्वात आली. पंचायत राज संस्थांच्या निर्मिती नंतर प्रत्येक स्तरावरील संस्थांना शासनाने वेगवेगळ्या जबाबदा-या सोपविल्या. त्या जबाबदा-या पार पाडण्यासाठी त्यांना उत्पन्नाचे स्रोत निश्चित करून देण्यात आले आहेत.